

Класифікація видів туризму в контексті культури

Розглядаються принципи класифікації видів туризму в контексті культури. Обґрунтовується розподіл культури на сфери, що формують початковий простір існуючих видів туризму.

Ключові слова: культура, культурні середовища, види туризму: оздоровчий, спортивний, екстремальний, екологічний, етнокультурний, культурно-релігійний, естетично орієнтований, особово орієнтований, пізнавальний, ностальгійний.

Рассматриваются принципы классификации видов туризма в контексте культуры. Обосновывается разделение культуры на сферы, формирующие исходное пространство существующих видов туризма.

Ключевые слова: культура, культурные среды, виды туризма: оздоровительный, спортивный, экстремальный, экологический, этнокультурный, культурно-религиозный, эстетично ориентированный, личностно ориентированный, познавательный, ностальгический.

The principles of the tourism types' classification within cultural context are studied. The division of culture into spheres forming basic environment of existing tourism types is substantiated.

Постановка проблеми. Розробка принципів класифікації видів туризму в контексті культури є вкрай актуальним завданням. Її очевидна складність полягає в тому, що до теперішнього часу відсутня прийнята система класифікації культури. Значна кількість дослідників, що працюють в цій області, як правило, пропонують свій підхід до розчленовування культури на сфери і обґрунтування включення елементів або розділів культури в ці сфери. На сьогодні відсутня і загальноприйнята класифікація видів туризму. Тому складність цього завдання зростає щонайменше удвічі. В той же час цю проблему необхідно вирішити, оскільки культура є тим середовищем, в якому розвивається і функціонує туризм. Туризм не існує поза культурою, як і культура не може не включати туризм.

Вирішення цієї найважливішої проблеми обмежується такими параметрами, як структура потреб розвиненої особи в області туризму. Очевидно, що структура потреб, види туризму і розчленовування культури на сфери, що формують ці потреби, мають знаходитися в руслі єдиної методології класифікації. Інакше дослідження у вказаній області будуть приречені на провал. Це триєдине завдання розглядається в цій роботі.

Мета статті – обґрунтувати розподіл культури на сфери, що формують початковий простір існуючих видів туризму.

Виклад основного матеріалу. Як метод вирішення цієї проблеми вибраний підхід, при якому потреби розвиненої особи є початковими. Вони формують початковий агрегований рівень

класифікації видів туризму, а культура має бути розчленована так, щоб довести справедливості цього підходу. При цьому підхід до класифікації потреб, видів туризму і диференціації культури має повністю задовольняти світову спільноту.

У роботах [1, 2] нами представлена класифікація потреб розвиненої особи, яка проявляється тоді, коли виникає запит на той або інший вид туризму. Під цю структуру потреб нами обґрунтовані види туризму, які існують або можуть бути розвинені в тому або іншому співтоваристві.

Класифікація видів туризму включає оздоровчий, спортивний, екстремальний, екологічний, етнокультурний, культурно-релігійний, естетично орієнтований, особово орієнтований, пізнавальний, глобальної культури, ностальгійний види.

Ця класифікація є класифікацією видів туризму першого рівня агрегації. Вже на цьому рівні представлення видів туризму необхідно враховувати складові елементного складу туристського процесу, в якому багатство мотивів особи в туризмі виражене за допомогою потреб, детермінується ресурсним потенціалом системи рекреації країни (внутрішній туризм) і/або світу (міжнародний туризм).

Орієнтири розвитку внутрішнього туризму повністю залежать від рекреаційної системи тієї або іншої країни, а орієнтири розвитку виїзного туризму повністю визначаються рекреаційними ресурсами світового простору, і тут необхідно забезпечувати єдність в методології класифікації видів туризму. Цю єдність необхідно розглядати в системі категорій, що об'єднують сферу потреб розвиненої особи і ресурсний потенціал світового простору в контексті культури.

Тобто класифікація будь-яких видів туризму в підсистемі «потреба – інтерес – мотив – ресурс» має бути представлена так, щоб вона, по-перше, повністю задовольняла всі країни світової спільноти, що розвивають туризм, а по-друге, дозволяла б розвивати і доповнювати його з урахуванням рекреаційної системи тієї або іншої країни.

Структура рекреаційних ресурсів у будь-якій країні має свою класифікацію, що розвивається. Тому, розробляючи класифікацію видів туризму, прив'язаних до ресурсів, необхідно визначитися з рівнями декомпозиції тих або інших рекреаційних ресурсів.

Очевидно, що дані про структуру рекреаційних ресурсів мають бути деталізовані не лише до початкового рівня представлення об'єктів матеріального світу, наприклад мезорівня, а й до наступних рівнів деталізації, наприклад до макрорівня. Тому подальший розвиток класифікації більшості видів туризму на цьому етапі необхідно буде розглядати у рамках декомпозиції необхідної структури об'єктів матеріального світу і розділів відповідних наук, що вивчають ці об'єкти в контексті формування індивідуальних потреб туристів в тому або іншому просторі. Ця умова означає, що

ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ГАЛУЗЕЙ ТА ВИДІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

кожна індивідуальна потреба туриста є для нього певною цінністю, яка формує необхідний спектр потреб—цінностей.

Тоді методологія класифікації цього етапу має розвивати початкову класифікацію видів туризму, пов'язаних з конкретними групами потреб—цінностей. Очевидно, що групи потреб—цінностей до певної міри також детермінуються групами ресурсів. Одночасно ці рекреаційні ресурси мають свою внутрішню диференціацію, яка розширює наше уявлення про деякий вид туризму, розглянутий вище і представлений у агрегованій формі.

Виходячи з існуючої структури об'єктів матеріального світу і відповідних наук, що вивчають ці об'єкти, необхідно визнати, що вказана вище класифікація видів туризму має розглядатися у рамках таких сфер громадського життя: світу простору, що стосується умов життєдіяльності і виживання людства і світу культури. По суті, світ простору, що стосується умов життєдіяльності і виживання людства, повністю визначається рівнем розвитку культури. В цих «світах» зосереджена вся рекреаційна складова туризму як на мезорівні, так і на макрорівні.

Як базові науки, які формують необхідний категоріальний апарат подальших досліджень в області класифікації видів туризму, виступають науки, присвячені функціонуванню і розвитку світу культури і науки, в тому числі науки, що забезпечують збереження головного суб'єкта діяльності цього світу — людину, і науки, що стосуються збереження довкілля для функціонування і розвитку людини. Синтез досягнень вказаних наук у тому або іншому співтоваристві визначає рівень його культурного розвитку.

Методологія класифікації видів туризму в підсистемі «потреба — інтерес — мотив — ресурс», поза сумнівом, має повністю враховувати розглянутий раніше початковий принцип розвитку класифікації видів туризму в підсистемі «потреба — інтерес — мотив» [2].

При цьому необхідно забезпечувати органічну єдність класифікації видів туризму першого рівня з класифікацією об'єктів матеріального світу в контексті розділів відповідних наук, що вивчають ці об'єкти. При такому підході буде забезпечений безпосередній зв'язок системи формування індивідуальних потреб туристів того або іншого соціального простору з його рекреаційними ресурсами.

Розглянемо далі розвиток методології класифікації видів туризму в контексті зв'язку рекреаційних ресурсів і культури.

Світова культура як інтегрована система культур різних етносів, народів, націй людства є найважливішою детермінантою розвитку світової цивілізації. Інтеграція культур є глобальним процесом, для якого не існує меж.

У процесі розвитку світова культура спирається на певні закономірності і тенденції, принципи функціонування взаємозв'язку і взаємозалежності різних культур, що відрізняються один від одного просторово—часовими, етносоціальними, етичними, естетичними, науковими і художніми характеристиками [3]. Світова культура є багатофункціональною. Вона чинить безпосередній вплив на все людське життя, структуру її потреб, форми і умови їх реалізації. Це обумовлено тим, що світова культура є способом організації і розвитку людської життєдіяльності, який представлений в продуктах матеріальної і духовної

праці, в системі норм і установ, в духовних цінностях, в сукупності стосунків людей до природи, між собою і до самих себе.

Для з'ясування суб'єкт—об'єктних стосунків у сфері туризму поняття «культура» необхідно розглядати в контексті її рекреаційної функції. «Рекреативна функція культури — одна з функцій культури, пов'язана з відновленням людиною своїх духовних сил, оновленням і приведенням в норму свого духовного потенціалу, проведенням своєрідної профілактики духовного стану, тобто з тим, що зазвичай називається «Очищенням душі». Цей процес може проходити в театрі, в храмі, на карнавалі» [3].

Багатогранність поняття культура в контексті її рекреаційної функції є тим «лакмусовим папірцем», який штовхає десятки мільйонів туристів на опанування її досягнень і таємниць. Вирішальне значення в цьому процесі відводиться системному культурному туризму.

Під цим видом туризму нами розуміється процес безпосереднього ознайомлення окремих індивідуумів або груп різних рас, народів, націй з досягненнями світової культури безпосередньо як в місцях проживання, так і за межами цих місць. Системний культурний туризм ставить своєю метою вивчення і збереження культурної спадщини етносів, народів, націй, цивілізацій, що населяють світовий простір, і перенесення його у свій інтелектуальний простір.

Поняття «системний культурний туризм», запропоноване нами на цьому етапі досліджень, до певної міри є символічним, оскільки це поняття далі нами буде використано тільки для розробки концепції класифікації видів туризму в контексті поняття культура.

В усіх подальших дослідженнях ми розглядатимемо туризм як певний рівень розвитку і форму прояву культури конкретної соціоекономічної освіти. За своєю суттю, рівень розвитку туризму може служити одним із показників рівня культурного розвитку країни. Всілякі види туризму, як от: оздоровчий, пізнавальний, культурно—релігійний і так далі, — формуються у сфері конкретної культури суспільства. Тому системне розуміння поняття культури є об'єднуючим поняттям для дослідження принципів класифікації можливих видів туризму.

Туризм як прояв рекреаційної функції культури, поза сумнівом, є вужчим поняттям, ніж культура в цілому, яка включає і інші функції.

Багатогранність поняття культура припускає її певну внутрішню диференціацію, яка має виходити з концепції класифікації видів культури. На жаль, сьогоденний рівень розвитку систем класифікації у сфері культури не може вважатися завершеним. Практично немає закінченої і прийнятої світовою спільнотою необхідної класифікації елементів і процесів культури як системної освіти. Безліч систем класифікацій ускладнює отримання однозначної відповіді на це питання.

Нааявність різноманіття підходів до вивчення типології культури підтверджує положення, щодо універсальної історичної концепції, що охоплює усі прояви людського духу і що пояснює усю історію людства і розвитку його культури до кінця, не може бути ніколи, оскільки людина за своєю природою кінцева і не може створити нічого нескінченного [3].

Ця ситуація ускладнює розробку принципів класифікації видів туризму і, як наслідок, ускладнює процеси управління ним як в національному, так і міжнародному аспектах.

Вирішення цієї проблеми може бути спрощене, якщо скористатися сформульованими нами деякими агрегованими положеннями в області класифікації елементів світової культури. Виділимо на початку етапи системних досліджень в області культури, дотримання яким дозволить полегшити наше завдання класифікації видів туризму в контексті культури.

I. Культура як інтегроване поняття формується в просторі таких категорій, як «етнос, народ, нація, світова спільнота». Природно, виділяти відповідні види культури, як «культура етносу», «культура народу», «культура нації», «культура світової спільноти», причому останній вид культури далі означатимемо поняттям «глобальна культура». Ця класифікація природна, оскільки відбиває природний процес розвитку і становлення світового культурного соціуму.

Культура охоплює всі сфери матеріального і духовного буття. Більше того, окремі сфери матеріального і духовного буття в їх якості, а іноді і кількісній інтерпретації є надбанням усіх народів.

Центральна роль культури в розвитку світового процесу, з одного боку, і завдання класифікації видів туризму в контексті рекреаційної функції культури, з іншого боку, ставить перед дослідниками завдання розробки принципів класифікації культури.

Ця самостійна, в області культури, завдання, виявляється необхідною для класифікації видів туризму. Причому класифікація культури, як сфери науки і громадського життя, повинні або підтвердити розроблену на першому рівні класифікацію видів туризму, або змінити її в контексті класифікації культури як системи.

У чому суть цієї проблеми?

У сфері класифікації тих, що становлять культури існують різні підходи. Так Дж. Мердок розглядає культуру, як соціальну область, що включає сфери матеріального і духовного буття. Ця область визначається за допомогою поняття «Культурні універсалиї», які включають: виготовлення знарядь праці, спільна праця, прикраси тіла, заборони кровозмішення, сексуальні обмеження, танці, спорт, звичай дарувати подарунки, гостинність, жарти, мову, освіту, релігійні обряди та ін. [4].

Призначення культурних універсалиї полягає передусім у тому, що різні культури мають сприяти задоволенню базисних (фізіологічних, психологічних, соціальних) потреб людини. В той же час базисні потреби не можуть однозначно обумовлювати специфічні аспекти культури, культурні цінності і норми [3].

Виділені Дж. Мердоком сфери матеріального і духовного буття розроблялися і використовувалися багатьма ученими при класифікації культури як до, так і після нього.

Для нас важливе інше, а саме те, що використання культурних універсалиї як загальні поняття характерні для всіх країн і народів, дозволяє сформувати деяку початкову інформаційну базу для розробки систем класифікації видів туризму в контексті культури. На їх основі, в першому наближенні, можна визначити ту частину структури культури, яка може бути застосована для подальшої класифікації видів туризму. Це положення є ос-

новою для використання поняття «Культурні універсалиї» як дані для першого етапу класифікації туризму в контексті культури.

II. Наступний, другий, етап класифікації розділів культури, що впливає безпосередньо на класифікацію видів туризму, пов'язаний з розчленовуванням культури на відповідні області.

У роботах [3, 4] показана наявність в області культури такої складової, як інфраструктура, під якою розуміється система умов створення, збереження, експонування, трансляції і відтворення культурних цінностей, розвитку культурного життя і творчості (музеї, бібліотеки, архіви, культурні центри, виставкові зали, майстерні), системи управління і економічного забезпечення культурного життя.

Ясно, що і матеріальна і духовна сфери культури обов'язково містять певні елементи інфраструктури, які виступають найважливішими рекреаційними ресурсами у сфері туризму. Очевидно, що ігнорування цього чинника не дозволить провести наукову класифікацію видів туризму в контексті культури як системної освіти.

Але розподіл культури на матеріальну і духовну сфери, з одночасним обліком особливостей інфраструктури, також не дозволяє вирішити завдання класифікації видів туризму. Річ у тім, що в даному випадку матеріальна і духовна сфери розглядаються як функціональні підсистеми, а інфраструктура культури розглядається як забезпечуюча підсистема, що порушує принципи єдності класифікації. Тому дані, приведені в дослідженнях [3, 4], тільки розсовують наше уявлення про класифікацію культури, але досі не надають остаточного підходу до вирішення нашої завдання.

Досить цікавий похід до класифікації культури як системної освіти у рамках взаємодії суспільства і культури запропонований в роботі [5].

Автор пропонує розглядати культуру, що включає три підсистеми: матеріальну, духовну і художню. На його думку, матеріальна підсистема включає: фізичну культуру, технічну культуру, куди входить створений людьми світ технічних засобів, їх дії на природу і на себе – від створення своїх штучних органів, виробничих інструментів, знарядь праці і війни, компенсуючих природну фізичну слабкість людини, до винаходу хитромудрих машин, приладів, засобів пересування, зброї і засобів комунікації – від листа і книгодрукування до радіо- і телевізійного зв'язку, соціально-організаційну культуру, куди входить предметне буття всієї установи, організація, громадська інституція і практичне спілкування; духовна підсистема включає: пізнання, ціннісне осмислення і ідеальне перетворення реальності; художня підсистема включає: просторові, тимчасові і просторово-часові мистецтва.

Запропонована у вказаній роботі класифікація культури, на нашу думку, також не сприяє класифікації видів туризму, оскільки схема розчленування культури, носить суперечливий характер.

Культура через взаємозв'язок її окремих розділів, про що при класифікації видів мистецтва говорив Монро [6], володіє безліччю взаємозв'язків між розділами. Ця особливість призводить до того, що різні розділи мистецтва часто включають в різні області. Вибір варіанту класифікації при цьому залежить від мотиваційного і емоційного настрою дослідника, використання ним тих або інших базових характеристик, що стосуються співвідношення різ-

ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ГАЛУЗЕЙ ТА ВИДІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

них видів мистецтва до тих або інших областей. Диференціювати ж характеристики співвідношення дуже складно, оскільки в більшості випадків вони носять комплексний характер, що проявляється в різних областях. Це також сталося і з класифікацією культури, запропонованою в роботі [5], оскільки автор з позиції чисто індивідуальної точки зору включав у різні розділи культури окремі види діяльності, які, на нашу думку, мали знаходитися в інших розділах. Так, у розділ матеріальної культури були включені види діяльності, які, на нашу думку, мають бути включені в інші підсистеми. Аналогічна ситуація сталася і з диференціацією матеріальної і духовної, матеріальної і художньої культур. Для того щоб провести детальніше диференціацію підсистем культури, що має сенс для наших подальших застосувань, необхідно, на нашу думку, керуватися іншими категоріями.

Ми вважаємо за доцільне класифікацію видів туризму в контексті поняття «культура» розробляти виходячи з таких положень.

Передусім необхідно пам'ятати, що категорія «туризм» набагато вужча за категорію «культура», тим більше в контексті її зв'язку з категорією «суспільство». Проте туризм, як вид діяльності, породжується, передусім, культурою.

По-друге, класифікаційна ознака розчленовування культури може і має будуватися у рамках ознак, аналогічних початковим ознакам класифікації видів туризму в підсистемі «потреба – інтерес – мотив». Раніше ми визначили цей підхід до класифікації як ціннісний.

По-третє, класифікаційна ознака розчленовування культури як середовища, що формує рекреаційно-ресурсне забезпечення туризму, має розвивати концепцію ціннісної класифікації видів туризму на рівні ресурсного забезпечення.

По-четверте, цей підхід має довести або спростувати запропонований раніше ціннісний підхід.

По-п'яте, туризм як цілісна підсистема економіки має органічно вписуватися не лише в економіку, а й в культуру.

По-шосте, нами вже була виділена початкова класифікаційна ознака розчленовування культури на базі «культурних універсалій». Очевидно, при подальшому розчленовуванні культури ми це положення маємо враховувати.

У зв'язку з цим розчленовування культури в контексті органічного зв'язку її з сферою туризму і сферою економіки пропонується нами розглядати з позиції ціннісно-діяльного підходу. Суть запропонованого нами підходу полягає в наступному.

Вище відзначалося, що побутові потреби і потреби-цінності зрештою формують ціннісний підхід до вибору напрямів реалізації тієї або іншої туристської потреби. Це підтверджено початковою класифікацією видів туризму в підсистемі «потреба – інтерес – мотив». Подальший розвиток класифікації видів туризму на рівні підсистеми «потреба – інтерес – мотив – ресурс» у співвідношенні її з категорією «культура» вимагає, щоб нами розглядався діючий аспект класифікації.

Культура – це насамперед діяльнісна складова людства. Саме тому розвиток принципів класифікації туризму на цьому етапі має розглядатися в контексті ціннісно-діяльного аспекту.

Одночасно ця установка на розробку класифікації видів туризму в контексті розчленовування культури як системної осві-

ти має підтвердити існування розглянутих вище підсистем культури з позиції теорії діяльності.

Враховуючи вищесказане, ми пропонуємо таку класифікацію культури як системної освіти з позиції діяльного підходу.

Культура як системна освіта включає такі підсистеми:

- предметну сферу – виробництво речей;
- духовну сферу;
- знаково-образотворчу сферу;
- сферу взаємодії і взаємин людей;
- інституціональну сферу.

Сфера виробництва речей пов'язана безпосередньо з універсальними категоріями, які визначають організацію будь-якої індивідуальної або спільної праці, що стосується управління і виготовлення знарядь праці і засобів споживання, що стосуються усіх матеріальних продуктів, вироблених і вироблюваних протягом історичного розвитку людства, для забезпечення умов його виживання і життєдіяльності.

Духовна сфера включає окремі матеріальні і всі нематеріальні цінності в галузі науки і духовної творчості, як створені людством, так і ті, які будуть створені, представлені на всіх доступних людству носіях інформації, як глиняні таблички, папірус, папір, магнітні і електронні носії і так далі.

Знаково-образотворча сфера включає мовні, знакові, образотворчі просторові і площинні форми представлення витвору мистецтва і знання, засобу аудіовізуального представлення інформації.

Сфера взаємодії і взаємин людей включає різні естетичні, етичні, моральні культурні, спортивні, оздоровчі і інші форми взаємодії і взаємини людей як усередині країни, так і за її межами.

Інституціональна сфера включає всю культурну інфраструктуру, призначену для створення умов збереження, експонування, трансляції і відтворення культурних цінностей, розвитку культурного життя і творчості (музеї, бібліотеки, архіви, культурні центри, виставкові зали, майстерні, системи управління і економічного забезпечення культурного життя).

У цій інтерпретації розчленовування культури являється, на нашу думку, не лише більш виправданим, а й складнішим для інтерпретації подальшої класифікації видів туризму. Складність ця полягає в тому, що практично кожен вид туризму, обґрунтований у рамках класифікації культурного простору, буде, по-перше, включати елементи більшості виділених сфер, а по-друге, ця диференціація все ще не дозволяє перейти безпосередньо до класифікації видів туризму у рамках цілісного розуміння культури. В той же час ми вважаємо за доцільне спиратися надалі на запропонований підхід до розчленовування культури, оскільки він, більшою мірою, ніж усі попередні підходи до розчленовування культури, може забезпечити відповідність між класифікацією видів туризму і класифікацією складу культури з позиції єдності ціннісно-діючого підходу.

Доказ цього положення розглянемо далі на прикладі класифікації конкретних видів туризму в контексті органічного зв'язку мотиваційних і ціннісно-діючих чинників у сфері культури.

Отже, другий етап класифікації видів туризму в контексті єдності культури і туризму може спиратися на приведену класифікацію розділів культури.

Чи потрібне подібне розчленовування культури? Може без нього можна обійтися, а розподіл культури на складові пов'язати з її існуючими розділами? Адже ми вже відмічали той факт, що взаємоперетин культурних універсалій і категорій культури один з одним дуже ускладнює будь-які спроби класифікації культури як системної освіти. Попередній аналіз цієї проблеми, проведений автором при розчленовуванні культури, показав правомірність цього сумніву. Проте зрештою розчленовування потрібне не в сенсі закінченого представлення диференціації культури в контексті органічного зв'язку її з туризмом, а в контексті вибору напрямів класифікації видів туризму. Виявляється, що розчленовування культури на вказані сфери виступає в подальших дослідженнях не лише у вигляді меж предметних областей, а й у вигляді тих, що направляють розвиток наукової творчості в цій області. Сфери розчленованої культури виступають у даному випадку певними закономірностями угруповання і об'єднання приведених вище видів туризму, що полегшує надалі їх спільну класифікацію в просторово-часовому і діючому аспектах.

III. На третьому рівні класифікації видів туризму в контексті поняття «культура» слідує, очевидно, обґрунтувати взаємоперетин сфер культури, що формують види туризму, які перетинаються. Ці види туризму виникають як результат системної взаємодії окремих універсалій різних сфер культури, розташованих на горизонтальному і/або вертикальному рівнях.

IV. На четвертому рівні класифікації видів туризму в контексті поняття «культура» слід враховувати базовий принцип системних досліджень у середовищі соціально організованої матерії – принцип історизму, який дозволяє визначити ієрархію культурних цінностей з точки зору часу їх виникнення в людському співтоваристві.

Вважаємо, що запропонований нами підхід до диференціації рівнів культури і їх ієрархічних ознак може виявитися достатнім для визначення видів туризму, що витікають з внутрішнього змісту культури, що, проте, не виключає розробку основ подальшої класифікації будь-якого окремого виду туризму як і культури в цілому.

Розглянемо детальніше вміст кожної сфери розчленованої культури і кожного рівня класифікації видів туризму в контексті культури з точки зору забезпечення органічної єдності культури і видів туризму.

Першою сферою культури, яку необхідно розглядати з позиції аналізу, є предметна сфера. Для цієї сфери на кожній конкретній території можна виділити універсалії, пов'язані, наприклад, з виробництвом знарядь праці, війн, будівництва і так далі. Якщо ці універсалії розглядати з точки зору природного процесу розвитку і становлення світового соціуму, то універсалії цього призначення необхідно розглядати передусім для етносу і народу.

Абсолютно очевидно, що це рівень етнокультури. Враховуючи чинник взаємопроникнення і взаємоперетину культурних універсалій, формуючих етнокультуру, необхідно вивчити присут-

ність відповідних універсалій у духовній, знаково-образотворчій, взаємодії і взаємин, інституціональній сферах.

У класичному розумінні культурні універсалії проявляються на конкретній території, в термінах конкретної спільної мови, антропологічних ознак, розвивають художню, колективну, творчу діяльність народу. Ця діяльність відбиває його життя, переконання, ідеали в створеній їм поезії (видання, пісні, казки, епоси), музиці (пісні, інструментальні награвання і п'єси), театрі (драма, сатиричні п'єси, театр ляльок), танці, архітектурі, образотворчому і декоративно-прикладному мистецтві і так далі [3].

По суті, ці універсалії присутні в будь-якій з виділених нами сфер. Таким чином, аналіз предметної сфери культури з точки зору природного процесу розвитку і становлення світового соціуму на першому етапі становлення світової спільноти – на рівні етносу, народу, дозволяє виділити початкову сферу культури – сферу етнокультури, яку формує самостійний пласт етнокультурних стосунків.

Сфера етнокультури специфічна для кожного соціально-економічного простору, проте вона формується на підставі одних і тих же культурних універсалій, кожна з яких також мають специфічну форму реалізації в цьому просторі. Більш того, ці ж універсалії в просторово-часовому аспекті формують потім культуру націй і світової спільноти.

Таким чином, на цьому рівні декомпозиції культури як системної освіти ми маємо можливість вичленувати етнокультуру, а частину культури, що залишилася, як системної освіти, позначити далі умовним поняттям культура першого рівня декомпозиції.

Якщо положення першого, другого і третього етапів класифікації культури не викликають сумнівів, то обґрунтування четвертого етапу потребує додаткового роз'яснення. Тут необхідно відмітити наступне.

У середовищі соціально-організованої матерії пріоритетність понять і ієрархія диференціації цих понять не може бути суперечливою, якщо вона відповідає принципу історизму. Важко знайти заперечення проти того факту, що першоджерелом світової культури стала етнокультура, яка, розвиваючись в конкретному середовищі племен, народів і націй стала надбанням усього людства. Саме тому виділення етнокультури як частини культури в цілому є виправданим і для культури, і для туризму. Цей підхід являється, на нашу думку, виправданим для туризму ще й тому, що дозволяє досить строго підійти до класифікації видів туризму і забезпечити надалі цілеспрямоване управління ним з позиції внутрішнього і міжнародного туризму. Таким чином, запропонований підхід, що стосується обґрунтування четвертого етапу класифікації культури в контексті органічного зв'язку її з видами туризму, є необхідним.

Універсалії, які визначають конкретний інтерес туристів до конкретних форм прояву їх у сфері етнокультури, формують сферу діяльності етнокультурного туризму.

Ці універсалії зароджувалися і продовжують зароджуватися в усіх раніше виділених сферах культури, а саме в предметній, духовній, знаково-образотворчій, інституціональній і сфері взаємодії і взаємин людей. Причому сфера етнокультурного туризму

ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ГАЛУЗЕЙ ТА ВИДІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

включена нами з позиції обліку універсалій в усіх п'яти сферах класифікації культури в їх єдності з відповідними видами туризму.

Універсалії, що формують сферу інтересів етнокультурного туризму, передусім формують культуру в цілому. Розподіл цих сфер на культуру і туризм являється до певної міри умовним, оскільки вони присутні в обох сферах. Проте на цьому етапі класифікації ми можемо провести такі паралелі в диференціації культури і туризму:

культура як система = етнокультура + культура першого рівня декомпозиції;

системний культурний туризм = етнокультурний туризм + культурний.

Дані взаємозалежності представлені на рис. 1.

Як і раніше, поняття культурний туризм першого рівня декомпозиції виступає узагальнювальним символічним поняттям, використовуваним нами для подальших досліджень.

Цифрами 1, 2, 3, 4, 5 на рис. 1 позначені відповідно предметна, духовна, знаково-образотворча, взаємодії і взаємин людей, інституціональна сфери.

Провівши розчленовування сфери на першому рівні декомпозиції культури на користь етнокультурного туризму, ми залишили для подальшого аналізу всю область відповідних культурних універсалій в усіх сферах для обґрунтування можливих видів туризму надалі.

При розподілі сфер ми вичленували з них, за домовленістю, тільки універсалії, що стосуються формування етнокультури, залишивши поки що без уваги універсалії, що стосуються формування національної і світової культури. Ця обставина буде врахована при визначенні наступних видів туризму в контексті культури.

На цьому етапі досліджень закономірно виникає перше, і найбільш важливе для подальших побудов класифікації, питання.

Чи слід застосовувати подібний принцип дихотомії, який ми застосували вище, при системному аналізі культури, далі?

Якщо так, то що необхідно далі зробити в плані класифікації видів туризму надалі? Ми вважаємо, що принцип подібної дихотомії необхідно застосовувати не лише по відношенню до культури, але і по відношенню до етнокультури і етнокультурного ту-

ризму, а також для будь-якого іншого виду культури і туризму для з'ясування принципів його внутрішньої класифікації. Після цих міркувань можна перейти до наступного етапу класифікації видів туризму.

Наступний етап класифікації видів туризму може бути обґрунтований виходячи з аналізу духовної сфери культури.

Культура – інтегроване поняття світової цивілізації. Вона залучає людину до пізнання і освоєння світу, як за допомогою розуму, так і за допомогою почуттів. Універсалії, що формують розум і почуття, складають базис духовної сфери культури. Це дозволяє далі диференціювати культуру в духовній сфері на дві складові частини: культура, як сфера науки, і культура, як духовно-релігійна сфера.

Зрозуміло, ця ж диференціація має місце і у сфері етнокультурного туризму, який необхідно буде далі досліджувати з урахуванням цього принципу.

Наука – це передусім сфера пізнавальних процесів, і певну її частину доцільно розглядати в контексті пізнавального туризму, який, так само як і етнокультурний туризм, має самостійне значення. Духовна сфера, природно, є основою для формування культурно-релігійного і інших видів туризму, що стосуються духовних потреб розвиненої особи. Вичленуємо тільки ті універсалії, які торкаються пізнавального і культурно-релігійного видів туризму, а частину універсалій, що залишилася, наукової і духовної сфер віднесемо до культури 2-го рівня декомпозиції.

Схематично культура першого і другого рівнів декомпозиції, а також пізнавальний і культурно-релігійний види туризму можуть бути представлені так, як на рис. 2.

Очевидно, що пізнавальний туризм може бути схильний до подальшої декомпозиції. Культурно-релігійний туризм є на цьому рівні декомпозиції культури завершальним видом. Обидва види туризму формуються за рахунок відповідних універсалій. Ті універсалії, які не використовуються для класифікації вказаних видів туризму, формують культуру другого рівня декомпозиції, яка, у свою чергу, є базою для формування культурного туризму другого рівня декомпозиції культури. На цьому етапі декомпозиції, у рамках процесу дихотомії, стався розподіл системного

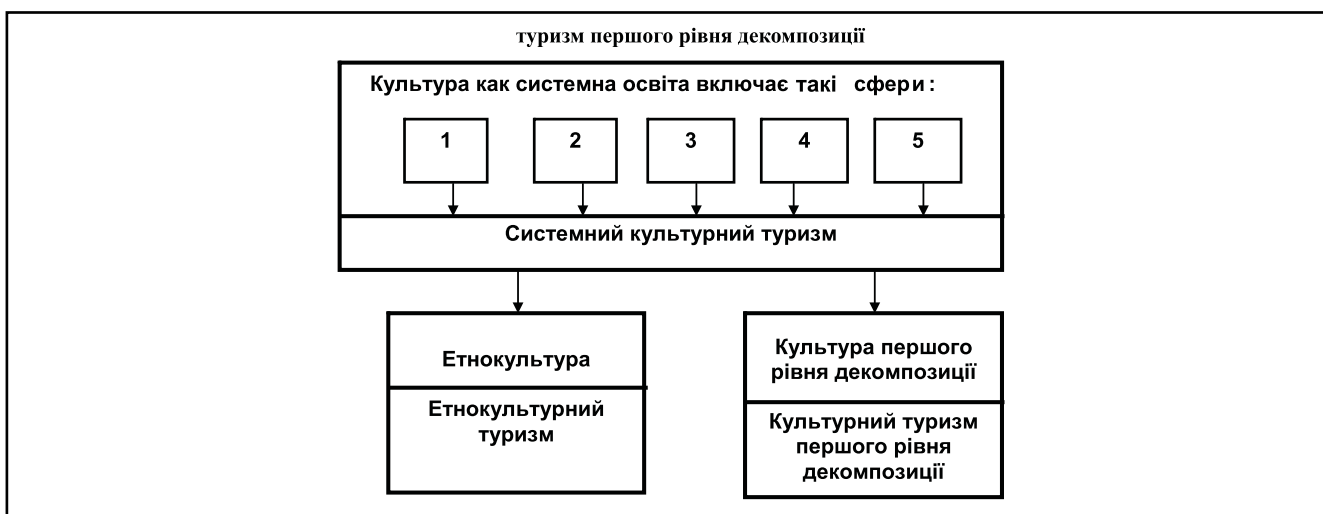

Рисунок 1. Взаємозв'язок культури і туризму на першому рівні декомпозиції культури

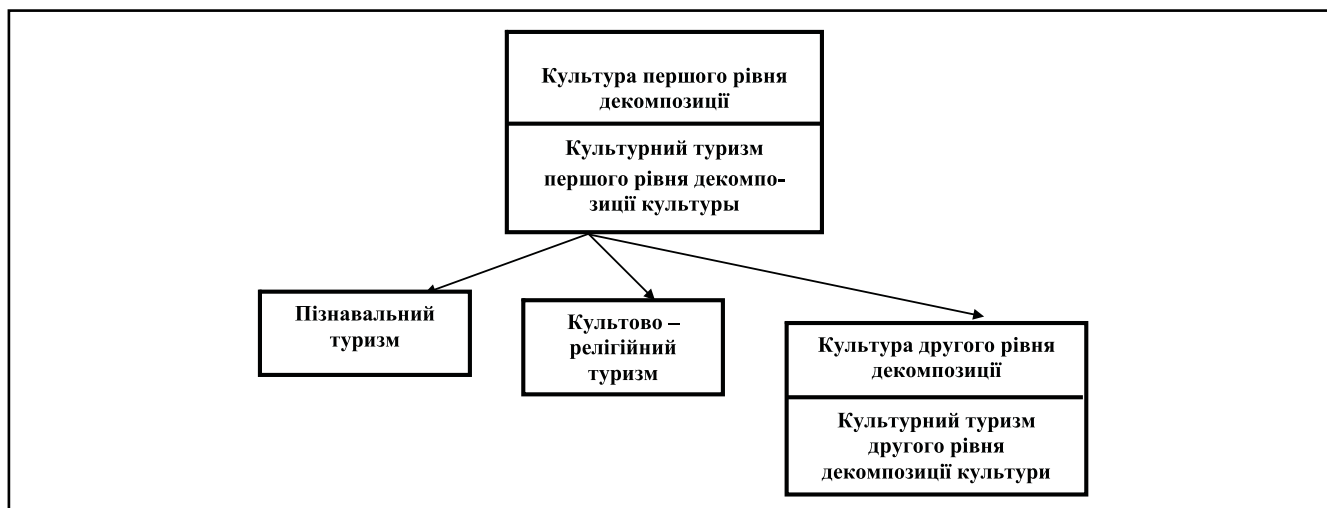

Рисунок 2. Класифікація пізнавального і культурно-релігійного видів туризму в контексті культур першого і другого рівнів декомпозиції

культурного туризму на три базові види, що мають певну сумісність з процесами внутрішньої мотивації розвиненої особи. Мабуть, цей же підхід може забезпечити подальшу систематизацію видів туризму в разі подальшої декомпозиції пізнавального і/або культурно-релігійного видів туризму.

З вказаних видів туризму найбільш проблемним в сенсі подальшої дихотомії являється пізнавальний туризм.

Розглянемо його детальніше.

Пізнавальний туризм розвивається у сфері наукового знання і торкається генерації виробництва знань, дослідження знань що існували, існуючих і тих, які можуть і будуть створені людством. Найважливіші напрями наукових досліджень – вивчення природи, суспільства, людини і техніки.

Це дозволяє класифікувати пізнавальний туризм як вид, що включає такі підвиди:

- пізнавальний туризм у сфері вивчення природи;
- пізнавальний туризм у сфері вивчення суспільства як цілісної системи;
- пізнавальний туризм у сфері вивчення людини як суб'єкта громадської діяльності;
- пізнавальний туризм у сфері вивчення техніки.

Класифікація підвидів пізнавального туризму представлена на рис. 3.

Зрозуміло, кожен вид пізнавального туризму визначається відповідною системою культурних універсалій.

Розглянемо подальшу класифікацію цих видів пізнавального туризму. Виділимо як перший елемент подальших досліджень пізнавальний туризм у сфері вивчення природи.

У своєму змістовному аспекті він включає щонайменше два розділи. Перший розділ торкається гармонійної взаємодії суспільства і природи, а другий розділ торкається негативного впливу суспільства, людини і техніки на природу. Ототожнимо обидві частини розділу пізнавального туризму, що стосуються вивчення впливу суспільства, людини і техніки на природу, з екологічним туризмом. Тоді диференціація видів пізнавального туризму у сфері вивчення природи може бути представлена, як на рис. 4.

На цьому етапі класифікації системний культурний туризм буде остаточно визначений і представлений такими видами:

- 1) етнокультурний туризм;
- 2) культурно-релігійний туризм;
- 3) екологічний туризм;
- 4) культурний туризм другого рівня декомпозиції культури, що

включає:

- пізнавальний туризм, у свою чергу, включає:
 - пізнавальний туризм у сфері гармонійної взаємодії суспільства і природи;
 - пізнавальний туризм у сфері вивчення суспільства як цілісної системи;
 - пізнавальний туризм у сфері вивчення техніки;

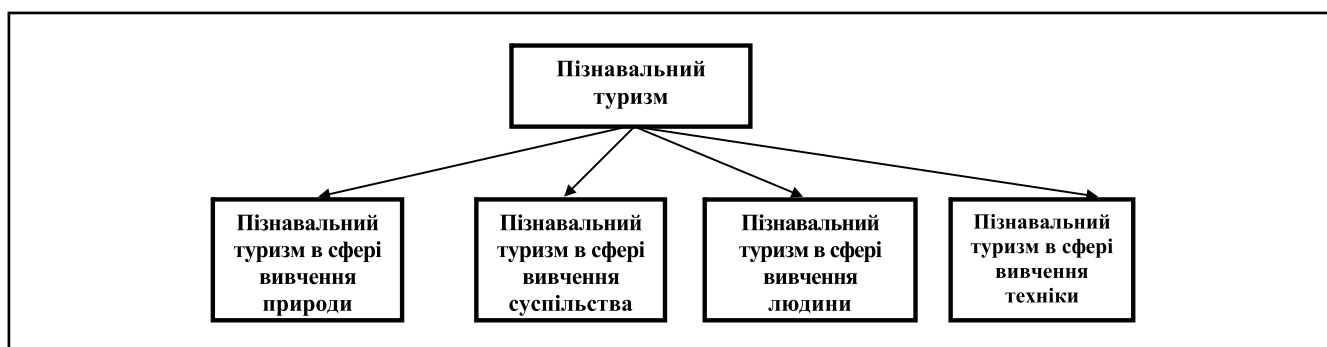

Рисунок 3. Класифікація видів пізнавального туризму

Рисунок 4. Класифікація видів пізнавального туризму у сфері вивчення природи

– пізнавальний туризм у сфері вивчення людини як суб'єкта громадської діяльності;

– пізнавальний туризм першого рівня декомпозиції у сфері вивчення природи.

Ці види туризму визначаються відповідними культурними універсальностями, які частково включені в матеріальну і духовну сфери культури. Інші сфери культури, у рамках розробленого нами розчленовування культури доки не розглядаються.

Пізнавальний туризм у сфері вивчення людини як суб'єкта громадської діяльності на цьому рівні декомпозиції включає як матеріальну, так і духовну субстанції, які можуть бути схильні до подальшої дихотомії з опорою на відповідні універсальності. Проте універсальності, що стосуються подальших програм виділення відповідних видів туризму, включені в культурний туризм другого рівня декомпозиції, який, як і раніше, включає частини предметної і духовної сфер, а також сфери знаково-образотворчу, взаємодії і взаємин людей, інституціональну.

Це визначено початковим принципом декомпозиції культури як системної освіти.

Виділимо як наступний елемент подальших досліджень в області пізнавального туризму пізнавальний туризм у сфері вивчення людини як суб'єкта громадської діяльності. Це завдання являється пріоритетним для культурної сфери взаємодії і взаємин людей. Тобто вивчення людини як суб'єкта громадської діяльності пов'язане з взаємоперетином культурних універсальностей, що визначають щонайменше духовну і сферу взаємодії і взаємин людей, щонайбільше – усі сфери культури.

Пізнавальний туризм у сфері вивчення людини як суб'єкта громадської діяльності на першому етапі досліджень торкається передусім умов життєдіяльності і виживання окремої людини і людства в цілому.

У своєму змістовному аспекті він також включає щонайменше два розділи. Перший розділ торкається побутових потреб людини, що забезпечують його виживання в умовах довкілля.

Ці потреби, за ієрархією, включають наслідування груп універсальностей, які торкаються рівнів здоров'я, спортивних досягнень, граничних психофізіологічних здібностей людини.

Ототожнимо кожну з груп з такими видами туризму.

Туризм, пов'язаний з спрямуванням будь-якого туриста за програмами оздоровлення, позначимо як оздоровчий туризм.

Туризм, пов'язаний з спрямуванням будь-якого туриста за спортивними досягненнями, позначимо як спортивний туризм.

Туризм, пов'язаний з спрямуванням будь-якого туриста за програмами граничних психофізіологічних здібностей людини, позначимо як екстремальний туризм.

Другий розділ торкається потреб-цінностей людини, що забезпечують його розвиток в тому або іншому соціальному середовищі. Ці потреби за ієрархією включають наслідування груп універсальностей, які торкаються естетики, особової орієнтації, пізнання навколишнього світу в найширшому значенні цього слова.

Ототожнимо кожну з груп другого розділу з такими видами туризму.

Туризм, пов'язаний з спрямуванням будь-якого туриста за програмами естетичного розвитку особистості, позначимо як естетично орієнтовний туризм.

Туризм, пов'язаний з спрямуванням будь-якого туриста за програмами розвитку особистості, позначимо як особово орієнтований туризм.

Туризм, пов'язаний з спрямуванням будь-якого туриста за програмами пізнавальних процесів, за виключенням програм вказаних раніше, позначимо як пізнавальний туризм.

Туризм, пов'язаний з спрямуванням будь-якого туриста за програмами взаємодії і діяльності людей у просторі та часі за всю історію існування людства, стосується ознайомлення його з видатними досягненнями світової цивілізації, позначимо як туризм глобальної культури.

Особливу групу складають універсальності, які торкаються спогадів про минуле.

Туризм, пов'язаний з спрямуванням будь-якого туриста за спогадами минулого, позначимо як ностальгічний туризм.

Усі види туризму, які витікають з безлічі культурних універсальностей, що визначають ціннісно діючий підхід в розвитку туризму, мають виключно важливу властивість – властивість взаємоперетину культурних універсальностей, що не дозволяє однозначно визначити віднесення конкретного виду туризму до тієї або іншої сфери культури. Проте пріоритетність конкретних універсальностей у рамках світових тенденцій формування пізнавального процесу може дозволити суворіше детермінувати вказані види туризму.

Таким чином, ми маємо можливість підтвердити правомірність розробленої раніше класифікації видів туризму в контексті культурних універсальностей навколишнього світу, якщо проведемо паралелі між потребами і адекватними їм культурними універсальностями. Для цього необхідно детальніше розглянути кожен вид туризму.

На завершальному етапі розробленої нами методології класифікації видів туризму другого рівня можна констатувати, що система класифікації видів туризму, що розвивається, для обох рівнів доки є однозначною.

У першому наближенні ми забезпечили взаємно-однозначну відповідність між напрямками класифікації видів туризму в системі буттєвих потреб і потреб – цінностей і культурних універсальностей. Ця

відповідність вказує шляхи подальшої класифікації видів туризму з позиції диференціації підвидів усередині кожного виду.

Отже, програма подальшої класифікації підвидів туризму, заснована на урахуванні специфіки рекреаційних ресурсів, може будуватися для таких видів туризму: етнокультурний, екологічний, культово–релігійний, оздоровчий, спортивний, екстремальний, естетично–орієнтований, особово–орієнтований, пізнавальний, туризм глобальної культури, ностальгійний.

Інша послідовність видів туризму, представлена тут в порівнянні з тією, що було визначено раніше, пов'язана з тим, що ми, почавши дослідження культури, стали вичленяти з неї найбільш складні універсалії, що стосуються історичного моменту їх становлення і розвитку. Поза сумнівом, на зорі розвитку цивілізації (не у сенсі матеріальної культури, а в сенсі задоволення буттєвих потреб людини) ієрархія культурних універсалій була іншою. У раніше ж приведеній класифікації потреб розвиненої особи ми виходили з сьогоденного рівня розвитку суспільства. Ми підтвердили їх ідентичність, а питання про пріоритетність цих потреб і витікаючу з неї класифікацію видів туризму, ми відносимо до специфіки прояви потреб в сучасному суспільстві. Тому далі керуватимемося послідовністю видів туризму, прийнятою в початковій («потреба – інтерес – мотив») класифікації, що, втім, не є істотним моментом для класифікації видів туризму.

Це перший аргумент на користь раніше приведеної класифікації.

Як другий аргумент можна послатися на таке положення.

Духовний світ людини, що включає систему вказаних раніше буттєвих потреб і потреб–цінностей, є дуже складною субстанцією. Системи універсалій, що визначають в культурі ту або інші сферу туризму, рухливі і мінливі в сенсі їх ієрархії в тому або іншому соціо–економічному просторі. Тому буде досить складно вичленувати ці універсалії для детермінації конкретних видів туризму. Більше того, взаємоперетин і довільне тлумачення різних універсалій, що формують той або інший вид туризму, практично розмиває межі між ними. Особливо це помітно при дослідженні впливу культурних універсалій на формування відповідних видів туризму.

Це відомий факт. На це положення вказував ще Монро.

Так, на прикладі художніх форм він писав, що «художні форми знаходяться в постійному русі і розвитку, так що говорити про які–небудь чіткі, постійні межі між ними просто неможливо. Різні інтереси і варіанти постановки проблем провокують різні способи найменування і класифікації видів мистецтв, суть яких – у виділенні тих або інших їх характеристик як принципово важливих» [6].

Ясно, що рухливість форм класифікації мистецтв ускладнює нашу проблему класифікації видів туризму. В той же час чітке визначення середовища, що формує відповідний вид туризму, було для нас необхідним чинником.

Висновки

Тому ми вважаємо за доцільне визначати кожен вид туризму як форму реалізації того або іншого розділу культури виходячи з позиції включеності кожного виду туризму у відповідну групу таким чином.

1. Оздоровчий, спортивний і екстремальний види туризму формують групу, що стосується забезпечення умов виживання людини у навколишньому світі. Естетично орієнтований, особово орієнтований, культово–релігійний і ностальгійний види туризму формують групу, що стосується прояву психофізіологічних особливостей проживання людини у сучасному світі. Етнокультурний, екологічний, пізнавальний і туризм глобальної культури формують групу, що стосується взаємодії людини з навколишнім світом і визначення умов виживання людства. Не виключено, що туризм, як сфера життєдіяльності людей, коли–небудь, може бути зведено до цих трьох груп відповідних видів туризму.

2. Виділення в кожній групі відповідних культурних універсалій, прив'язаних до початкових потреб–цінностей і полів внутрішніх параметрів рекреаційних ресурсів, доповнюючих ці цінності у рамках діючого підходу, об'єднують культуру і туризм в єдине ціле.

3. На цьому етапі досліджень чіткою розділовою ознакою, диференціюючою культурні універсалії і їх форми, є позиція ЮНЕСКО, що відносить або не відносить ті або інші культурні цінності туризму до системи об'єктів світової культури, яка служить для визначення напрямів глобального туризму. У всіх інших випадках необхідно проводити самостійні дослідження і визначати в культурі поля культурних універсалій, які можуть виступати розділовими ознаками по кожному виду туризму.

4. Програмою подальших досліджень класифікації видів туризму, як ми вище відмічали, має бути початкова множина, що включає: оздоровчий; спортивний; екстремальний; екологічний; етнокультурний; культово–релігійний; естетично орієнтований; особово орієнтований; пізнавальний; глобальної культури; ностальгійний види туризму.

Література

1. Старовойтенко О.А. Принципи систематизації видів туризму / Економіка України, Київ, №5, 2002. – С. 44–48.
2. Старовойтенко О.А. Класифікація видів туризму за підставами «потреба – інтерес – мотив» // Вісник університету. – М.: ГУУ. – 2008. – №5(15). – С. 117–123.
3. Кононенко Б.И. Великий тлумачний словник по культурології. – М.: ТОВ Видавництво «Віче 2000», ТОВ «Видавництво »АСТ«, 2003. – 512 с.
4. Мердок Дж. П. Соціальна структура / Пер з англійського А.В. Коротаєва. М. О. Г. І, 2003. – 608 с.
5. Каган. Введення в історію світової культури. Книга перша. (Друге видання). З–П. ТОВ «Вид–во «Петрополис», 2003 г. – 361 с.
6. Munro Thomas. Evolution in the Arts and others theories of culture history. The Cleveland Museum of Art. 1963. – 561 p.